

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Poetica 5 (2017)

ISSN 2353-4583

DOI: 10.24917/23534583.5.21

Joanna Nazimek

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Sprawozdanie z seminarium „Retoryczność teorii literatury. O figurach interpretacyjnych dyskursy komparatystyczne”, Częstochowa, 10 listopada 2016 roku

10 listopada 2016 roku w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie odbyło się seminarium naukowe pod hasłem „Retoryczność teorii literatury. O figurach interpretacyjnych dyskursy komparatystyczne”. Spotkanie zostało zorganizowane przez Zakład Teorii Literatury i Pracownię Komparatystyki Kulturowej uczelni gospodarzy przy współpracy z Towarzystwem Literackim im. Adama Mickiewicza w Warszawie. Jego inicjatorami byli badacze związani z częstochowską uczelnią – dr hab. prof. AJD Adam Regiewicz i dr hab. prof. AJD Artur Żywiołek.

Punkt wyjścia do zaproponowanych przez organizatorów rozważań stanowiły dwa wydarzenia naukowe zainspirowane i realizowane w Zakładzie Teorii Literatury Akademii im. Jana Długosza: badania prowadzone przez prof. Regiewicza, których rezultaty zaprezentował on w książkach *Poza horyzontem. Eseje o sztuce czytania. (Ćwiczenia z poszukiwania sensu)* (Kraków 2015) i *Kerygmaticzne figury interpretacji* (Kraków 2016), dylogii proponującej nowe analityczno-interpretacyjne ujęcie teorii literatury, oraz podjęta przez prof. Żywiołka praca nad opisaniem historii strukturalizmu w Polsce z perspektywy retoryczności. Tym, co łączy te odmiennie zagadnienia, jest właśnie retoryczność, rozumiana przez organizatorów seminarium jako pewna właściwość dyskursu literaturoznawczego, kształtowanego przez język (właściwy mu styl i metafory), który generują pojawiające się we współczesnej humanistyce nowe kierunki badań czy zwroty, otwierające zarazem nowe perspektywy czytania tekstu literackiego. Zwrot lingwistyczny pokazał, że język determinuje sposób rozpoznawania rzeczywistości tekstowej – mając świadomość konsekwencji owego zwrotu w badaniach nad kulturą, profesorowie częstochowskiej Akademii zaproponowali zastanowienie się nad rolą retoryczności w koncepcjach teoretycznoliterackich i podjęcie refleksji nad tym, w jaki sposób język teorii pozwala dziś analizować i interpretować teksty; czy powstające wraz z nowymi kierunkami badań języki odkrywają przed czytelnikiem coś nowego, czy jedynie „produkują” kolejne sensory, „odgórnie” wpisując je w tekst.

Organizatorzy sugerowali także – na co wskazuje sformułowane przez nich hasło spotkania – rozszerzenie perspektywy, wyjście badań teoretycznych od obszaru

literackiego ku szerszej przestrzeni zjawisk kulturowych, podkreślając, że proces ten uwidacznia się właśnie w nowych kierunkach teoretyczno-literackich.

Krótkim wprowadzeniem w zakresloną powyżej problematykę seminarium rozpoczął przewodniczący mu prof. Adam Regiewicz.

Pierwszą prelegentką była Katarzyna Wądolny-Tatar, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, która zaprezentowała referat *Teoria literatury na biegunach*. Właściwe ludzkiemu myśleniu biegunowanie, służące orientacji w świecie, czy to przestrzennej (góra–dół), czy aksjologicznej (dobro–zło), przejawia się również – jak rozpoznaje badaczka – na gruncie teorii literatury. Prelegentka bliżej przyjrzała się pojęciu antytezy, rozumianej jako figura organizująca myślenie teoretyka zarówno o przedmiocie badań, jak i o ich zakresie, mająca swoje źródła właśnie w biegunowym pojmowaniu rzeczywistości. Figura ta usytuowana została w szerokim polu refleksji: od strukturalizmu przez hermeneutykę po dekonstrukcjonizm. Odwołując się do myśli hermeneutycznej i koncepcji Jacques’a Derridy, profesor udowodniła, iż antyteza może funkcjonować nie tylko w formie mocno spolaryzowanych, statycznych układów binarnych (za pomocą których Henryk Markiewicz opisywał aspekty utworów literackich), ale też w ujęciu nastawionym na uzyskiwanie podobieństw (Ricoeurowskie bieguny tożsamości narracyjnej – *idem, ipse*) czy prowadzącym ku różnicy, nieoznaczającym jednak zantagonizowania, lecz pewną asymetrię i nierozstrzygalność antytetycznych porządków (Derridiańskie pojęcia aporii i *différance*). Model spolaryzowanego myślenia reprezentuje również chiasm jako figura dwuzwrotności, obecna np. w koncepcji Haydena White’a historyczności tekstów, tekstualności historii. Rozpoznane i wstępnie omówione w referacie złożone zagadnienia pokazały, że retoryczność jest niezbywalną własnością i zarazem wartością teorii literatury: scharakteryzowane figury, ciężące w stronę tropów, dają autorowi możliwość łatwego zobrazowania głównej myśli. Jednocześnie prof. Wądolny-Tatar zwróciła uwagę na niebezpieczeństwo wykształcania się intradialektu – języka teorii o dużym stopniu zretoryzowania, który może skutkować hermetyzacją środowisk badawczych.

Prof. Artur Żywiołek w referacie *Wzniosłe misterium życia naukowego w królestwie oświeconych perswazji, czyli o retoryczności i prawdzie, a może o poszukiwaniu pewności w badaniach humanistycznych* dokonał zestawienia szkiców Janusza Sławińskiego (*Gorzkie żale, Zwłoki metodologiczne*), aby ukazać pozatekstowy, instytucjonalny charakter pewnych reguł czy procedur wytwarzania i konstytuowania dyskursu naukowego. Przywołał zarazem istotne pytanie: dlaczego próba unaukowania literaturoznawstwa się nie powiodła? Choć wszelkie wątpliwości dotyczące naukowego statusu badań literackich można sprowadzić do konstatacji, iż humanistyka nie jest nauką, to jednak warto – postulował badacz – uważnie przyjrzeć się złożonym, także w sensie retorycznym, procesom powstawania modeli naukowych, zwłaszcza że – jak wskazywał za Hansem Georgiem Gadamerem – język w myśli zachodniej odgrywa rolę kluczową. Niepowodzenie w zakresie unaukowania refleksji o literaturze Żywiołek powiązał, z jednej strony, z kryzysem racjonalności (postrzeganym przez Edmunda Husserla jako kryzys europejskiej epistemologii), z drugiej – z estetyzacją modeli naukowych, które to zjawisko scharakteryzował w referacie, odwołując się do teorii Gianni’ego Vattimo (zawartych w *O strukturze*

rewolucji artystycznej). Włoski filozof zauważa, że dzieje nauki zbliżają się współcześnie do modelu estetycznego. Estetyczny, zmysłowy komponent paradygmatów naukowych dowodzi, na co wskazał prelegent, zakotwiczenia procedur myślowych także w dziedzinie retoryki. Po rozpadzie mocnych orientacji metodologicznych – strukturalizmu i fenomenologii – powrót do retorycznych źródeł myślenia, jak podsumowywał, może prowadzić do odpowiedzi, przynajmniej częściowej, na pytanie o niepowodzenie unaukowania badań literackich.

Reprezentująca Akademię im. Jana Długosza w Częstochowie mgr Anna Janek przybliżyła wywodzącą się z tradycji judaistycznej strategię czytania midraszowego, którą w swoich badaniach wykorzystuje do analizy twórczości Pawła Huellego w celu odnalezienia w niej ukrytych treści biblijnych. Badaczka wychodzi z założenia, że każdy tekst, zarówno święty, jak i świecki, można uczynić przedmiotem komentarza, rozumianego na wzór komentarzy talmudycznych jako osadzone w aktualności ponowne pisanie napisanego już tekstu, które w ten sposób czyni go dopiero czytelnym. Taka lektura oznacza zarazem zdystansowanie się od tekstu źródłowego, dające szansę na zrozumienie własnej historii. Odwołanie do tradycji talmudycznej pozwoliło prelegentce wskazać, że jak dla wiernych Tora stanowi niewyczerpany zasób znaczeń, aktualizowanych za sprawą nowych odczytań, odpowiadających wymaganiom czasów, tak dla teorii literatury fundamentem jest tekst, który należy interpretować z punktu widzenia interesu współczesności. Teoria, przynosząc nowe konteksty lektury, nie istnieje bez praktyki; jak za Michelelem Foucaultem powtarzała badaczka – nie służy praktyce, lecz sama jest praktyką. Zaprezentowana w referacie koncepcja czytania midraszowego, będącego połączeniem teorii z praktyką i interpretacją, prowadziła Annę Janek do ogólnych wniosków dotyczących statusu teorii literatury: powinna mieć ona charakter użytkowy, jej zadaniem jest bowiem pomoc w rozumieniu świata, dlatego właśnie konieczne jest przesunięcie akcentu z teorii na interpretację.

Kolejne wystąpienie stanowiło kontynuację metainterypretacyjnej refleksji. Badania nad kerygmatycznością przekazów kulturowych Adama Regiewicza pokazują, że współczesne teorie w dużym stopniu i w wielu fundamentalnych kwestiach opierają się na logice i strukturach narracyjnych wywodzących się z tradycji judeochrześcijańskiej, co zwraca uwagę na przydatność i potrzebę w krytycznej interpretacji poststrukturalizmu perspektywy postsekularnej. Profesor częstochowskiej Akademii zaznaczył na wstępie swojego wystąpienia, iż te zainteresowania naukowe wpisują się w szeroką refleksję nad retorycznością teorii literatury. Koncepcję czytania kerygmatycznego rozumie on właśnie jako propozycję retoryczną. Przywołując ewangeliczną figurę ślepcy, któremu Chrystus przywraca wzrok, badacz zaproponował metaforyczne ujęcie interpretacji jako otwierania oczu: mówił m.in. o roli „ośnienia” w procesie lektury czy „mesjańskiej” misji krytyków. Na tej podstawie stwierdzał, że metafory są właściwe nie tylko potocznemu myśleniu o świecie, ale uzasadniają postawy, jakie człowiek przyjmuje podczas aktu czytania, i ujawniają myślenie o uprawianiu interpretacji; stają się strategią opisu, porządkowania lub wyjaśniania rzeczywistości czy sytuacji egzystencjalnej. Tym samym badacz uświadamiał przewagę retoryczności nad ontologią: nowe odkrycia dokonywane są bowiem nie ze względu na nowe fakty, ale przez inne niż dotąd „oświecenie” starych

rozpoznać. Z tego powodu badania transdyscyplinarne, przenoszące kategorie poznawcze z jednej sfery do drugiej i dzięki temu pozwalające na odkrywanie nowych sensów tekstu, uznał za szczególnie twórcze.

Utrzymana w duchu komparatystycznym refleksja prof. zw. dr. hab. Aleksandra Nawareckiego z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach dotyczyła auguryjskich, ptasich i muzycznych dopełnień retoryki. Jesteśmy dzisiaj świadkami tęsknoty za perspektywą posthumanistyczną – mówił prelegent – zastanawiając się, czy wkraczające w obszar humanistyki pojęcia z zakresu ekologii, pojawiające się nowe orientacje skłonne w świecie zwierząt szukać odpowiedzi na fundamentalne pytania, jak eko- i zookrytyka mogą być uznane za kontynuację, wariant czy też mutację starożytną praktyki augurów – kapłanów-wróźbitów odczytujących z głosów ptaków wolę bogów. Podejmując własną próbę interpretacji ptasiej „mowy”, badacz sięgnął po przykład łożówki, która – pozbawiona własnego, swoistego dla gatunku głosu – śpiewem, gwizdem czy terkotem oraz niezliczonymi efektami dźwiękowej imitacji (innych ptaków) zawsze sprawia wrażenie wewnętrznego dialogu. Przykład ten osadzony został również w kontekście muzycznym – hiphopowego samplowania (ciąćcia-łączenia dźwięków) czy efektu podwojenia, dwudźwięku w improwizacji free jazzowej. Istotnym był więc tu również kontekst intertekstualności. Ową dwuczyn nawet wielogłosowość badacz ujmuje jako rodzaj „retorycznego” szoku. Taka komparatystyczna badawcza orientacja, wykorzystująca ptasie (głos łożówki) i muzyczne (sampling, saksofonowa improwizacja) figury, daje szansę na uchwycenie niełatwych do wypowiedzenia sensów.

Ostatni z wygłoszonych referatów skupiał się wokół zagadnień metodologicznych z obszaru posthumanistyki. W wystąpieniu zatytułowanym *Wędrówka cyborga* dr Grażyna Pietruszewska-Kobiela, reprezentująca częstochowską Akademię im. Jana Długosza, zaproponowała analizę i interpretację tekstów poetyckich z okresu dwudziestolecia międzywojennego (dorobek futurystów) oraz z lat powojennych (twórczość Haliny Poświatowskiej, poezja cybernetyczna współcześnie działającej grupy Perfokarta) w perspektywie posthumanistycznej. Badaczka sytuowała „byt cyborgiczny” w obrębie trzech porządków: kultury, biologii i technologii. Tytułowego cyborga przedstawiła jako metaforę antropologiczną powiązaną z kreacją podmiotu otwartego, nieprzestrzegającego tradycyjnych zasad ontologicznej higieny. Tak rozumiana figura cyborga sygnalizuje również poszerzanie granic ludzkiej somatyczności i wskazuje na zachodzące obecnie istotne zmiany mentalne. Zdaniem dr Pietruszewskiej-Kobieli spojrzenie na literaturę w takiej perspektywie daje szansę na otwarcie szerszej płaszczyzny interdyscyplinarnych badań poststrukturalistycznych, a także umożliwi uchwycenie charakterystycznych cech nieantropocentrycznej tożsamości.

Wygłoszonym referatom towarzyszyła ożywiona dyskusja; głos zabrali nie tylko prelegenci, ale też pozostali goście seminarium. Wielokrotnie powracały w niej kwestie poruszone w poszczególnych wystąpieniach. Ponownie podjęto zagadnienia dotyczące szans, jakie daje ujęcie komparatystyczne, transdyscyplinarne, poszerzające pole refleksji nad tekstem dzięki przenoszeniu na grunt badań literaturoznawczych kategorii pojęciowych z innych dziedzin. Dyskusję nad tymi zagadnieniami proponowali mgr Anna Janek, przedstawiając strategię czytania midraszowego,

prof. Adam Regiewicz z kategorią kerygmatyczności, prof. Aleksander Nawarecki w ciekawej koncepcji dywinacyjnych i muzycznych dopełnień retoryki oraz dr Grażyna Pietruszewska-Kobiela, która przedstawiła rezultaty zastosowania metod badawczych z zakresu posthumanistyki w praktyce lekturowej. Po wielu kolejnych zwrotach (etycznym, topograficznym, somatoestetycznym, postpamięciowym itd.) mamy dziś do czynienia z metodologicznym pluralizmem, wręcz policentrycznością teorii – jak zauważała we wstępie swojego wystąpienia prof. Katarzyna Wądołny-Tatar, łącząc te spostrzeżenia z interesującym ją tematem biegunowego myślenia o rzeczywistości (mówiła zatem o wielobiegunowości współczesnych studiów literackich).

Podjęte w referatach i towarzyszącej im dyskusji zagadnienia z jednej strony prowadziły do wniosku, że generowany przez nowe kierunki badań język teorii, narzędzia kreowane dzięki używanym metaforom pozwalają na odkrywanie w akcie interpretacji nowych sensów tekstu, z drugiej – zwracano uwagę na problem zretoryzowania tego języka, które może skutkować hermetyzacją środowisk badawczych, oraz replikowania modeli naukowych. Na tę drugą kwestię wskazywał prof. Artur Żywiołek, zarówno w przygotowanym referacie, jak i w późniejszej dyskusji, mówiąc o wyczerpaniu się strukturalistycznego paradygmatu i niepowodzeniu unaukowania badań literaturoznawczych.

Seminarium zainspirowało do kontynuowania podjętych rozważań w różnych ośrodkach akademickich i zainicjowało cykl poświęcony roli retoryczności w teorii literatury, a kolejne spotkanie – tym razem pod hasłem „Teatr teorii” (zapropnowanym przez organizatorów częstochowskiego wydarzenia) zaplanowano na listopad 2017 roku w Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie.